

Martinák János

Csokonai és Sárospatak

A magyar kultúrtörténetnek van néhány bizonytalan mozzanata, amelyben nagy alkotók és bizonyos földrajzi helyek kapcsolatához homályos, nem egészen tisztázott vélekedések, hitek, olykor mítoszok kapcsolódnak. Ezek hagyományokon, téves ismereteken, néha tudatos ferdítésen alapulnak. Elterjedt felfogás például, hogy Csokonai Vitéz Mihály idegenkedett Sárospataktól, a Református Kollégiumtól. Ezt a képet árnyalhatjuk, ha mélyebb vizsgálat tárgyává tesszük költőnk és a több évszázados iskola kapcsolatát. Nem könnyű munka, hiszen Csokonai nagyon rövid ideig tartózkodott városunkban. Harsányi István még úgy vélte, 1795. októberétől 1796. júliusáig élt Patakon. Vargha Balázs, Komáromy Sándor és a Csokonai kritikai kiadás sajtó alá rendezői szerint azonban a költő csak 1795. december 22-én érkezett Sárospatakra. A munkát tovább nehezíti, hogy kevés forrás áll rendelkezésünkre a költő pataki tartózkodásáról. Barátjának, Puky Istvánnak visszaemlékezései, saját leveleiben tett megjegyzései, diáktársai elszórt utalásai adnak némi fogódzót a kérdés tisztázására. A téma alapvető forrása Harsányi István *Csokonai Sárospatakon* c. munkája¹. A kollégium jeles teológia tanára és könyvtárának vezetője napi tevékenysége mellett kiterjedt tudományos munkásságot folytatott a néprajz, a teológia és az irodalom területén. (1928-ban, korai halála évében, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának jelölték.) Az 1920-as évek elején Gulyás Józseffel elsőként vállalkozott arra, hogy Csokonai életművét sajtó alá rendezze, és addig kiadatlan verses és prózai munkáit megjelenteti.² A művek gondozása közben Harsányi éberén gyűjtötte a költő sárospataki diákságának és itt tartózkodásának nyomait, ennek eredménye az 1922-ben megjelent, már említett tanulmánya.

Közismert, hogy Csokonai 1794-ben Debrecenben elvégezte a teológiát, és megszerezte a nyilvános oktatásra feljogosító publicus praeceptor címet. 1795-ben legációban volt Halason és Kecskeméten. Innen Pestre ment, hogy költőtársai előtt tisztelegjen, ahol szomorú tanúja volt Martinovicsék kivégzésének. A debreceni kollégiumot megrettentette a reformmozgalmat követő megtorlás, s ez hozzájárult ahhoz, hogy 1795. június 20-án a költőt kitalítsák az iskolából. Bár könyvlopással vádolták, a tárgyalásán készült jegyzőkönyvekből világosan kitűnik, a kollégium szabadulni akart az önálló egyéniségű, önérzetes, a felvilágosodás gondolatait magába szívó s azt tanítványainak továbbadó fiatalembertől.

A költő jövedelem nélkül maradt, édesanyja támogatásából élt, amely nyilván nehezebbre esett. Így történt aztán, hogy amikor az 1795. augusztus 15-i debreceni vásáron találkozott Gáspár Pál Zemplén vármegyei főjegyzővel, elfogadta javaslatát, hogy menjen Patakra a híres Kövy Sándor professzor mellé jogot tanulni. Kövy szívesen fogadta Csokonait, és tanácsolta neki, jövedelme biztosítására vállaljon korrepetitorságot. Csokonai azonban nem akarta magát semmivel sem lekötötni. A költő azzal is tusakodott, nekivágjon-e a jogi tanulmányoknak. Emiatt érzett lelki konfliktusát tükrözi *Bútsú a' Magyar Múzsáktól*³ című verse:

Magamis az után ti véletek tartok,
Kik élni és nem tsak verselni akartok,
Verbötzyhez megyek: ti tán meg nem martok,
Kik a' Törvény léből moslékot habartok.

Te pedig, Poésis! az egek' munkája,
 Apollónak mézes szájú Leánykája,
 Te a' Szegénységnek Anyja és Dajkája,
 Élj vígann! Elszakaszt Verbótzí' pennája.

Minden írásimat (: mellyek meg maradtak,
 'S szűk erszényem miatt köz fényt nem láthattak,
 Mecoenásokra is eddig nem akadtak,
 A'kik talám nálunk mind sírba rakattak:),

Bízom az érdeemes késő Maradékra,
 Melly több szívességgel néz a' jószándékra;
 Vagy pedig nem hajtván semmi tartalékra,
 Pípara rakgatom és vajas fazékra.

A vers annak az elkeseredett pillanatnak a szülötte, amikor a költő rádöbbsent kiadásra előkészített első kötete kiadhatatlanságára, hogy lehetetlen Magyarországon írói munkából megélni, s ezért elhatározta, gyakorlati pályára lép, jogász lesz. „*Verbótztyhez megyek: ti tán meg nem martok, // Kik a' Törvény léből moslékot habartok.*” Az újraidézett első verssorban a *ti tán meg nem martok* bizonyára a debreceni kollégiumi pörrel kapcsolatos sérelmére utal, a második sor a magyar nemesi jogról, a jogértelmezésről és jogszolgáltatásról alkotott véleményét tükrözi, és – ellentétben néhány korábbi értelmezéssel – nem Patakra vonatkozik.

Végül 1795 decemberében Csokonai megérkezett Sárospatakra, hogy jogot tanuljon. Érdekes, de az iskola subscriptionális anyakönyvében nem szerepel a neve. Ebbe az anyakönyvbe kerültek azok, akik a pataki kollégium teljes jogú hallgatói voltak, s magukra nézve kötelezőnek ismerték el az iskola törvényeit. Több oka lehet annak, hogy ezt Csokonai nem írta alá. Egyrészt ő nem egyházi, hanem világi pályára készült („nontogatus”), másrészt magyarázhatja ezt személyisége: költőként sem bírta a kötöttségeket, s talán úgy érezte, az aláírás a már elért praepceptor rang feladását jelentené.

Van még egy bizonytalan pont pataki tartózkodását illetően. Ezideig nem derült arra fény, hol lakott, s létfenntartásához honnan szerezte a forrásokat. Feltételezhető, hogy barátai – elsősorban Puky István⁴ – támogathatták. Puky visszaemlékezései⁵ érdekes olvasmányok, hisz a költőt mindennapi életében: tanulmányaihoz, társaihoz, tanáraihoz való viszonyában mutatják be, és baráti elfogultságtól sem mentes jellemrajzot adnak róla. Puky szerint Csokonait szerették és tisztelték diáktársai, tanárai – még Kövy is, akinek elismerését nehéz volt kivívni – respektálták. Puky írásából egy vitaközö, de ugyanakkor toleráns, a másik ember véleményét meghallgató, víg kedélyű ember képe bontakozik ki, aki csak a vakbuzgósággal nem tudott mit kezdeni.

Puky nem feledkezik meg arról sem, hogy a költőnek a tanulmányaihoz való viszonyát ecsetelje. Megírja, hogy Csokonai nem volt rendszeres látogatója az óráknak, de utánanézett azoknak az előadásoknak, amelyről lemaradt, és gyorsan elsajátította az anyagot, sokszor még a felsőbb évesek is hozzá fordultak jogértelmezési kérdésekben. Puky nyomtatékosítja, Csokonai nem tudott megbarátkozni a korabeli magyar jog szellemével, ezt egy esettel is példázza. Egy alkalommal kikérték a költő véleményét egy rendelkezésről, amely szerint, ha az atya elhalálása esetén az állatok száma 50 alatt van, akkor az örökség a gyerekek és az özvegy között egyenlően osztandó fel, ha viszont 50 fölött, akkor csak a gyerekek örökölnek. Ez Csokonait felháborította, s fokozta a feudális jog iránti ellenszenvét.

A költő Patakon szorgalmasan látogatta a kollégium könyvtárát, itt olvasta például Boccaccio *Dekameronját*, Apuleius munkáit és a *La Moniteur* szerkesztőjének idilljeit. Sárospataki tartózkodásának idejét arra is igyekezett felhasználni, hogy mecénásokat keressen, ezért járta a környékbeli falvakat és kúriákat. Igaz, ehhez a hagyomány szerint borszeretete is hozzájárult, különösen a mádi bort kedvelte. Az utak azonban elsősorban mégis támogatók megszerzésére irányultak, de abban is segítettek a költőt, hogy megismerje Sárospatak környékének népköltészetét. A *Háromszáz minden nóta régebbi és újabb magyar népbeli dalokból* című gyűjteményben, amely 1796. november 8-án jelent meg Sárospatakon, – s amelyet az első megjelent népdalgyűjteményként tartanak számon – több olyan dal van, melyet Csokonai gyűjtött.

A költő pataki tartózkodása alatt sem szakította meg kapcsolatait régi ismerőseivel. Patakról írott levelei közvetlenül számolnak be itt szerzett tapasztalatairól és a feudális jogi tanulmányok alatt érzett keserűségéről. Barátjának, Nagy Gábornak írta Debrecenbe az alábbi sorokat: „Élsz? És mint vagy? – Én itten nyüglődöm ebben a Pataki világba. – Ugy-é? Sokat mondtam ki ebbe az egy szóba. Bővebben is megvilágosítom, hogy tudniillik én egy olly helyben lakom, a'mellyhez képest Debrecen egész London. Itt az értelem, ész, józan okosság minden lépésébe nagyot nyög, az izlés porba és szenybe hever. – A' sziv az ittzéig határozódik. Az én Ifjúságomnak Purgatóriuma Patak, 's a' benne uralkodó Démon a Magyar Jus...A' Természet az Isten, a'ki minket teremtett, a'ki nekünk törvényt adott, és a'ki mig az ő szabási mellett maradunk, bődlogit, mihelyt vagy kivüle vagy felette keressük a' Valóságot, fájdalmasan megbüntet. Mind balgatagság az olly tanulmány, a'melly a' Természet korlátján túl ragad, sőt a'melyik a Természetben keresi a Természetet, az is bolond, mint minden curiosa fisika....Óh! vajha a' következő kor meg tudhatná és meg esmérhetné, hogy én nem saját hibám miatt nem lehettem azzá a'mit ohajtottam, hanem az illy okok miatt!”¹⁶ Egy másik levél arról tanúskodik az itt töltött idő költői fejlődésének jelentős állomása. Szembenéz jövődjé hivatásával, s formálódik benne a gondolat: a nemzeti nyelv és kultúra védelméért és fejlesztéséért küzdeni kell. „Azokat a' kősziklákat járom mostan, hol Ovidiustól fogva sok Poëta hajót tört és a'mellyek miatt vagy jó lurista vagy jó Poëta leszek, minthogy a' kettő nehezen állhat meg edjűtt. Isten tudja, melyikre volna ez idő szerint nagyobb szüksége nyomorúlt édes Hazánkknak. Bölcs Törvény Magyarázóink, és okos Törvény tevőink ugyan jó számmal találatnak: de igaz tiszta ízű Poëtaink száma felette igen kitsiny. ...Igyekezünk, mert az idők szomorú végével fenyegetnek édes Hazánk Literatúrájának, s félő, hogy míg mi szunnyadozunk, el enyészik a' Magyar nyelv minden díszével, 's nem lesz a' ki azon beszéljen.”¹⁷

Pataki tartózkodása legjelentősebb eredményeinek mégis itt írt költeményeit tekinthetjük. Az órák látogatása helyett sokszor inkább elvonult a közeli erdőbe, a hegyek közé, a Bodrog partira, és az ihlető környezetben költemények születtek. Harsányi még úgy tudta, a költő 17 verset írt Patakon, s egynek az elemeit, amelyből később Lilla-dal lett. Ezek a következők: Az Ősz⁸, A' Nyár⁹, Október¹⁰, November¹¹, A' Tél¹², Serkentése a' Múzsának¹³, Hívása a Múzsának¹⁴, A' rövid nap 's a hosszú éj¹⁵, Miért ne innánk?¹⁶, Ének a tavaszhoz¹⁷, Az én vagyonom¹⁸, A búkkal küszködő¹⁹, Bakkhushoz. Inscriptio²⁰, Asztali dal²¹, A rózsza²², A viola²³, A' Tavasz²⁴. Harsányi István Patakon írt költeménynek véli továbbá az 1809-es *Dávidné dudája* című kézirat versfüzetben levő *A méhekhez* című Lilla-dalának Harsányi kiadása előtt ismeretlen, lényegesen eltérő változatát is. A versben megjelenő környezet és téma alapján jutott erre a következtetésre:

Kis méhek a kertekben mezőkön réteken,

Mit futtok mit futtok sok veszéllyel

A' forrásokról a' virágokra repkedvén repkedvén szerte széllyel.

Itt Flora tábora zöldellő sátora,
A' nimfák' a nimfák játszóznak
Jer hát barátom víg vagy úgy látom Trillázzunk trillázzunk Echónak.

Mendikás barátim mit nyomorogtok itt
A' Sáros-Pataki Oskolábann
Térdig a' sárban rongyos csizmámban
Ugrárván ugrárván a' Lentsével.

A' *Méhekhez* c. 1797-re datált Lilla-dal lényegében már 1793-ban készen volt A' *Méz méze* c. vers utolsó három versszakaként. 1795-ben az Urániában A' *legédesebb Méz* címmel önálló versként is megjelent. A versnek számos közel egykorú változata létezik, amely feltehetően az énekelt vers folklorizálódásának következménye. A Harsányiék publikálta változatnak már az első verszaka sem egyezik teljesen a dal ismert szövegével, a 2. és 3. versszak pedig merőben elütő. Az utolsó szakasz arra vall, hogy a verset ilyen alakban sárospataki deák korában írta vagy élszóval mondta el a költő diáktársai előtt. Nagy azonban annak a valószínűsége, hogy a harmadik versszakot egy másik pataki diák költötte. Harsányiék magyarázata szerint a lencse azért szerepel az utolsó sorban, mert régen a sárospataki diákokat – mivel hetenként egyszer lencsefőzeléket kaptak a tápintézetben – lencséseknek csúfolták.

Harsányi és Gulyás munkájának megjelenése óta kiterjedt Csokonai-kutatás folyt, amely bebizonyította, hogy a fent említett versek legtöbbször nem Patakon keletkeztek. Említésre méltó ezek közül Juhász Géza munkássága az ötvenes években²⁵ és Vargha Balázs Csokonai-összkiadása.²⁶ Komáromy Sándor 1972-ben²⁷ már csak az alábbiakat tartotta hiteles pataki verseknek: *Miért ne innánk?*, *Bacchushoz. Inscriptio*, *Bakhushoz*²⁸, *A borítal mellett*, *Földi Rózsa*²⁹, *Fűzfa sípra észrevételek*³⁰. A Csokonai-kutatás bizonytalanságait az magyarázza, hogy a versek elsősorban kéziratok formájában, másolatokon keresztül maradtak ránk, gyakran több szövegváltozatban, a költő maga is számos esetben vizsgálta felül és írta újra szövegeit, de dátummal nem látta el őket. A hetvenes évek közepén Szilágyi Ferenc vállalkozott a maratoni feladatra, hogy összegzi a Csokonai-kutatás eredményeit. 1975 és 2002 között öt kötetben publikálta és látta el magyarázatokkal Csokonai összes költeményét.³¹ Kritikai kiadása a téma jelenleg leghitelesebb forrása. Ennek alapján négy versről valószínűsíthetjük, hogy a költő sárospataki tartózkodásának idején született.

A *Bakhus*hoz. *Inscriptio* című költemény tulajdonképpen egy kis olasz vers fordítása, de nem szó szerint, hiszen a magyar butéliákról ismert feliratok ma is ismerős stílusában ülteti a költő magyarra, így kitűnő stílusparódia válik belőle. A versben szereplő szőlősgazdák neve és a fordítás érett stílusa miatt fogadjuk el Szilágyi Ferenc, hogy a vers Sárospatakon készült.³²

Bakhus. Atyám.
Minekutánna.
A. Szőlőknek. Nagyobb. Részét.
A. Jég. Elverte.
Én. Furmintházi.
Tartzali. Szőlősgazda.
Néked. Szentelem. Ezt.
A. Te. Eleven. Képeddel. Megékesített.
Öreg. Kantsót.
Minthogy. Belőle.

A'mint. Szoktam.
Sokat. Nem. Ihatok.
Keveset. Nem Akarok.

Csokonai sárospataki tartózkodásának idejére teszi Szilágyi Ferenc az *Oh szegény Országunk!* c. vers keletkezését is. A költemény egyetlen példányban, a sárospataki barát, Puky István másolatában maradt fenn. A kuruc hagyományokat folytató, radikális németellenes vers kiadására nem is gondolhatott a költő, mondanivalója közvetlenül az 1795. évi vérmezői eseményekkel mutat szoros összefüggést.

Árpád Örökjébe
Csup bitang dusskáll
'A Solymok fészkébe
Gyáva banka száll;
Ha van szíve a'Magyarnek
Ha van benne ész,
'A bugyogós Hóhér kardnak
Áldozatja lész.

A vers radikális hangját csak legbizalmasabb barátai előtt üthette meg a költő. Szilágyi Ferenc szerint „leginkább a függetlenségi, Rákóczi-hagyományokat őrző pataki kollégium falai között képzelhető el keletkezése.”³³ Sárospataki tartózkodása idején még élénken élt a költőben a Martinovics-kivégzés fájdalmasan keserű élménye, amelyet a környezet felszabadító hatására meg is fogalmazhatott. Verselése alapján valószínű, hogy a költemény egy kuruc ének dallamára íródott. Ennél is szabadszájúbb *A Bor Ital mellett* c. vers, amelyet rögtönzött bordalként poharazás közben, baráti biztatásra, magasabb irodalmi becsvágy nélkül vethetett papírra a költő – magyarázza Szilágyi Ferenc a költemény politikai értelemben is szabados kifejezéseit. A bordalban szereplő történelmi utalások egyrészt arról tanúskodnak, a költő lelkes olvasója Dugonicsnak és a magyar őstörténetnek, innen eredeztethető tehát, hogy később megérik benne az *Árpád* eposz megírásának gondolata, másrészt alátámasztják a költemény sárospataki keletkezését, hiszen szorosan a vidékhez kötődő főúri családokra hivatkozik benne.³⁴

A' Fáy, Patay ház is gazdagabb vólt,
Míg a' Magyar szokás belőlle ki nem hólt.
Az Öregek minden Név naponn báloztak,
Ettek, ittak, még is nem pankrotíroztak.
Vagy talám tsak szégyen annyi borral élni?
Szégyenebb, Barátim! Magunktól kémélni.
Árpád nem szégyenlte lotsolni a' torkát,
Mert még maga hívta innya Hubát, Horkát.
Szerentsenn mindnyájan edjütt ivogattak,
Az áldomás közbe nagyot kurjantottak.

Az imént említettekén túl *Az arany idő* c. Tasso-fordítás keletkezéséről feltételezik a Csokonai-kutatók, hogy Sárospatakon született, mivel a költő kéziratában fennmaradt szöveg betűformálása és helyesírása 1795/96 felé mutat, s a fordítás egy sora olyan kiszólásszerűen étellel teli, hogy valószínűsítik, 1796 tavaszán született.³⁵

Örök tavasz buzogván,
 Olly szép tavasz, mint e'mai.

Harsányi István és Gulyás József adta először közre az *Árpád* c. eposztörredékét, mikor bemutatták a sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának addig ismeretlen Csokonai kézíratait. Kiadásuk alapja Szeőts István *Mindenes Gyűjteményében* olvasható, 1803. május 18-ra datált lejegyzése. A töredék ennek megfelelően 1803 előtt keletkezhetett, Harsányi elképzelhetőnek tartja, hogy megírásához a költő már Patakon hozzákezdett, hiszen a *Mindenes Gyűjtemény* összeállítója 1797-ben subscribált, Csokonai pedig az 1795/96-os tanévben volt Patakon, így lehet, hogy Szeőts István személyes érintkezés útján jutott a forráshoz. Harsányi azonban nem állítja a verstörredék Sárospatakon keletkezését, ezt először Juhász Géza feltételezi. Szilágyi Ferenc ezt a feltételezést nem tartja megalapozottnak, mert igaz ugyan, hogy barátja, Földi János már 1790-ben sürgette vers-tanában az „Árpádról iratandó Vitézi vers”-et, de Csokonai a leveleiben található adatok szerint ezt nem vethette papírra 1803 előtt.³⁶ Az *Árpád* c. 51 hexameterből álló verstörredék mellett egy másik szöveg is bizonyítja, hogy a költő komolyan foglalkozott a honfoglalásról szóló eposz megírásának gondolatával. A tervezet két másolatban maradt ránk, az egyiket Harsányiékként tették közzé, címe: *Árpádiásznak Schematismusa 's formája*.³⁷ Ebben tervezte meg a költő az eposz tizenkét könyvének tartalmát. A hetedik könyve Árpád Bodrogközben tartózkodásáról szól volna, amelybe talán a költő sárospataki emlékeit is bele kívánta ültetni:

Árpádnak esztendeig a' Bodrog-közön való múlatása. – a
 Rétel és Tarczol kémlélése. – a Bodrog- parton egy patak
 (S.Patak) mellett a' Múzsáknak eleikbe való menetele, és az
 iránt való kérelme, hogy engedjék meg őket ezután is ott lakni.

Csokonai 1796. július 12-én hagyta el végleg Patakot, még az év végi vizsgákat sem tette le. Távozását azzal indokolta, hogy Lőcsére utazik, hogy nyelvet tanuljon és jogi gyakorlatra tegyen szert. Kövy professzor meleg hangú, érdemeit, nagyságát elismerő ajánló sorokat adott neki útravalóként: „*Egyébiránt az alatt az idő alatt, míg nálunk időzött, magát úgy viselte, hogy méltóvá lett arra, hogy a legjelesebbek közé számítsuk és mindenkinek ajánljuk. Kelt Sárospatakon, 1796. július 12. Kövy Sándor, a magyar jog rendes professzora*”

Távozásának valódi oka azonban az lehetett, hogy újabb irodalmi tervek foglalkoztatták, s belátta, Patakon és az itt megismert vidéki urakban igazi mecénásra nem talál. Elment tehát, de nem Lőcsére, hanem az 1796-os pozsonyi diétára utazott. Ez változást hozott életébe, s változást hozott Patakhoz való viszonyában is. Ezután értette meg, hogy az elmaradott Magyarország egyik szellemi központját hagyta el. *A szépség ereje a bajnoki szíven* című költeményében, melyet 1800-ban Borbély Gábor és Vay Johanna egybekelésére írt, Sárospatakot – ahol a menyasszony apja, Vay József volt a főiskola világi főgondnoka – „*magyar Pindusnak*”, „*Hegyalja Helikonjának*” nevezte:

Kinek szárnya alá vonja
 A' magyar Pindus magát,
 A' Hegyallya' Helikonja
 Úgy nézi, mint tsillagát.

De korábbi versében, a *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban* címűben is kiemelte Sárospatak kulturális kisugárzását:

Debretzen és Patak
Messze estenek,
Ide, hol a' Múzsák
Nem is esmértettek.

Távozása után nem szakadt meg minden kapcsolata Patakkal. 1800. február 25-én Csurgóról Kövy jóindulatába ajánlja nemes Veres Andrást, hajdani tanítványát, és kéri, alkalmazzák valamely jó természetű úrfi mellé házi nevelőnek. 1801-ben kétszer is járt Patakon, Rozgonyi József filozófia professzornál szállt meg. Egyszer a Felvidékről jövet, 1801. július 10-én pedig Ongáról jövet – ahol Puky barátjánál járt, aki egyházmegyei főkurátor volt ott – állt meg Patakon, utóbbi alkalommal Kazinczyt is meglátogatta. Ekkor írta *A Magyar Orpheuszhoz* című versét, amelyet „visszanyert szabadsága 16. napján” ajánlott Kazinczynak.

Bizalmas baráti kapcsolat fűzte Vályi Nagy Ferenchez³⁸, aki Homérosz első magyar fordítója volt. Őt bízta meg, hogy terjessze Patakon a Komáromban megjelent Kleist fordítását. Vályi leveléből értesülhetünk, kiadványa nem nagyon fogyott, csak 19 forint 36 krajcár bevételt tudott egy György József nevű emberrel eljuttatni Csokonaihoz Debrecenbe.

A pataki tanárok figyelemmel kísérték egykori tanítványuk sorsát, Rozgonyi és Kövy professzor beajánlotta Görög Demeterhez. *A Magyar Hírmondó* szerkesztője azonban nem alkalmazta a költőt, akinek életét talán megváltoztathatta volna ez az állás.

Bár Csokonai csak rövid ideig tartózkodott Sárospatakon, mély nyomot hagyott a hallgatók és a tanári kar körében. Erről a népszerűségről tanúskodnak a Nagykönyvtár kéziratárában található *Mindenes gyűjtemények*, melyek közül a legértékesebb a Szeőts István (1798), Rátz József (1813), Stock János (1820), Polgár János (1830) összeállítása. Elkérték Csokonai kéziratát, másolták, terjesztették. Sokszor ezeknek a másolatoknak köszönhető, hogy ma ismerjük őket. Az MTA kéziratárában Török János pataki tógátus diák tollából őriznek egy ilyen összeállítást³⁹, aki 1808. július 14-én subscribált Patakon. Ez azt is jelzi, hogy iskolájában a Csokonai-kultusz a költő halála után is folytatódott.

1826-ban látott napvilágot a *Régibb és újabb, részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye*. A nyolcadrét alakú, 1834-ben bővített kiadású énekgyűjteményben tizenkét Csokonai vers szerepelt. A kiadvány érdekessége, hogy az iskolai ifjúság által szerzett dalokon és Csokonai versein kívül 70 népdalt is tartalmaz. A sárospataki nyomtatvány egyike lehet az első magyar népköltési gyűjteményeknek. Csokonai és költeményeinek népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, hogy még a pataki főiskola falai is Csokonai mondatokat hirdettek. A kollégium új praebitóriumának boráruló háza – melyet később nyomdává alakítottak – falára *A' Búkergető* című vers következő sorai kerültek:

Ha szíhatok borotskát,
A' gondjaim tsutsúlnak.
Héj Vízivók! be sűrű
Potsolyába foly világotok!

Kantsót fiú! Veszendő
Ez élet, és előlünk
Mint egy palaczk bor elfogy.

A szemben levő falon pedig ez állt:

Igyunk, amott mondják:
„Veszendő az élet.”

Csokonai verseket a sárospataki főiskola énekkara később is énekelt. Harsányi fentebb emlegetett művében utal Orbán József *A sárospataki énekkar története* című művére, amelyben nyolc Csokonai-dal szerepel. A feljegyzések szerint a 19. század folyamán ezeket (*Forró sóhajtasok, Szép hajnal emeld fel, Zokoghat még egy betűcskét, hamar követje a tavasznak, Oh, Tihanynak riadó leánya, Csendes este, légy tanúja, Oh, nagy egek, rátok apellálok, Pompás esthajnal*) az összhangzattan új szabályai szerint az énekkar vezető énekesei átdolgoztak, hogy továbbra is műsorukon tarthassák.

A sárospataki Nagykönyvtár máig őriz néhány kéziratot és egyéb Csokonai-kuriózumot. A Nagykönyvtár régi kölcsönzési naplójában olvasható Csokonai két saját kezű bejegyzése, amely szerint kikölcsönözte Boccaccio *Decameronját* és Apuleius művét. Itt talált rá Harsányi István és Gulyás József 1916-ban hét kiadatlan, ismeretlen vagy elveszettnek hitt Csokonai versre. Ezeket az *Irodalmi Közlemények* 1917-es évfolyamában jelentették meg, többek között a *Borbély Gramariumára* c. Csokonai-unikumot⁴⁰, *A víg poéta-t*⁴¹ vagy a már említett *Árpád c. eposz elkészült hexameterreit és tervezetét*. A pataki Kézirattár őriz másolatban a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor összevegét*⁴², *A pesti dicsőség* c. vers leghitelesebbnek látszó példányát⁴³, a *Békaegérharc s Az istenek osztozása* leghitelesebbnek látszó másolatát⁴⁴. Itt olvasható a költő pajkos tárgyú latin nyelvű prózai műve, a *Geographia Antiqua. Lusur ingenii Csokonaiani*.⁴⁵ A Levéltárban őrzik Kazinczy Ferenchez 1803. február 20-án írt levelének eredetijét, amelyben Dayka Gábor verseit bírálta, s amelyet Erdélyi János széljegyzetekkel látott el.

A sárospataki utókor is ápolja Csokonai emlékét. A kollégiumhoz kapcsolódó Iskolakertben levő szoborparkban – ahol a leghíresebb pataki tanárok és tanítványok emlékét örökítették meg – állították fel 1972. október 14-én Vilt Tibor Csokonairól készített 80 centiméteres bronzszobrát, melyet egy másfél méteres talpazattal emeltek meg. S ha e kis írás végén még egyszer visszatekintünk Csokonai és Sárospatak kapcsolatára, úgy hisszük, talán sikerült árnyaltabbá tenni egyik legnagyobb költőnk és híres iskolavárosunk kapcsolatáról a köztudatban élő képet.

(A tanulmányt Szilágyi Ferenc kritikai kiadásával egybevetette és a jegyzeteket írta Földy Krisztina Lilla.)

Jegyzetek

¹ Harsányi István: *Csokonai Sárospatakon*, Sárospatak, 1922, *A Sárospataki Hírlap Füzetei* 10. A műből átvett idézetekre a továbbiakban külön nem hivatkozunk.

² *Csokonay Vitéz Mihály összes művei. I-III*, Bevezetéssel ellátva kiadták; Harsányi István és Gulyás József, Budapest, évszám nélkül [1922]

³ A versek közlése során a Csokonai Vitéz Mihály: *Költemények*, 1-5. kötet: 1785-1790, 1791-1793, 1794-1796, 1797-1799, 1800-1805 (sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta Szilágyi Ferenc, Akadémiai Kiadó, 1. kötet: 1975, 2. kötet: 1988, 3. kötet: 1992, 4. kötet: 1994, 5. kötet: 2002.) kritikai kiadás helyesírását vettük alapul. (A továbbiakban: CsVM 1-5.)

⁴ Puky István (1778-1848) Csokonai közeli barátja és támogatója. Barátságuk kezdete közös sárospataki tanulmányaik elejére, 1796-ra tehető.

⁵ Puky István visszaemlékezései a *Csokonai emlékek*, összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs, Budapest, 1960, *A magyar irodalomtörténetírás forrásai* I. kötetében olvashatók.

⁶ Csokonai – Nagy Gábornak [*Sárospatak, 1796 első fele*], Csokonai Vitéz Mihály: *Levelezés*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Debreczeni Attila, Akadémiai Kiadó, 1999. 57-58. o., a továbbiakban: CsVM Lev.

⁷ Csokonai – ismeretlennek [*Sárospatak, 1796 első fele*], u.a. 58-59. o.

⁸ A háromrészes vers a *Zöld kódex* eredetileg 60 soros Az Ősz c. iskolás jellegű leíró versből keletkezett. A kibővített változat keletkezésének idejét Szilágyi Ferenc 1794 utolsó harmadára teszi, a moralizáló todalékok általános keletkezésének megfelelően. Ld.: CsVM 3.

⁹ A vers 1790-ben készült összövege eredetileg a *Zöld kódex*ben található. A kibővített változat keletkezését Szilágyi Ferenc Vargha Balázs és Juhász Géza kronológiájához hasonlóan 1794 második felére teszi, a moralizáló todalékok általános keletkezésének megfelelően. Ld.: CsVM 3.

¹⁰ Az Ősz c. vers második szakasza, ld. ott.

¹¹ Az Ősz c. vers harmadik szakasza, ld. ott.

¹² Az összöveg 1790-ben keletkezett, a kibővített változat születését Szilágyi Ferenc 1794 nyárára, utolsó harmadára teszi, a moralizáló todalékok általános keletkezésének megfelelően. Ld.: CsVM 3.

¹³ *Musa vetat mori* c. iskolai zsengejének újraírása. Juhász Géza és Vargha Balázs az 1794-i átdolgozások, az ún. „todalékos versek” írásának idejére tette a keletkezését, Szilágyi Ferenc azonban azt sem tartja kizártnak, hogy a végleges változat csak 1796-ban Pozsonyban született. Ld.: CsVM 3.

¹⁴ Szilágyi Ferenc nem ismer ilyen című költeményt a kritikai kiadásban.

¹⁵ Szilágyi Ferenc a vers keletkezését 1786-ra datálja. Ld.: CsVM 1.

¹⁶ Szilágyi Ferenc a vers két szövegváltozatát két önálló versként tárgyalja. Az első keletkezését 1793-ra, a második „mádi” jelzős változat megírását 1796-ra teszi, ám nem Sárospatakon való tartózkodásához, hanem a *Diétai Magyar Múzsza* összeállításához kapcsolja. Ld.: CsVM 2.

¹⁷ Helyesen: A' *Tavaszhoz*. Szilágyi Ferenc a vers keletkezését 1793-ra teszi. Ld.: CsVM 2.

¹⁸ Szilágyi Ferenc nem ismer ilyen című költeményt a kritikai kiadásban.

¹⁹ Szilágyi Ferenc Juhász Géza és Vargha Balázs meghatározását követve 1792-re teszi a vers keletkezését. Ld.: CsVM 2.

²⁰ A verset először Harsányi István adta közre az autográf kéziratból. A költemény egy rövid kis olasz vers fordítása, melyet még olasz tanulmányai kezdetén, 1793-ban másolhatott ki a szerző. A fordítás Szilágyi Ferenc szerint is pataki tartózkodásának idején készülhetett, 1795 őszén. Ld.: CsVM 3.

²¹ Szilágyi Ferenc Vargha Balázs meghatározását követve, stílusa és verselése alapján Csokonai korai, 1793-ban készült olasz fordításai között helyezi el a vers keletkezését. Ld.: CsVM 2.

²² Szilágyi Ferenc szerint a vers a korai olasz fordításokkal egyidős, azaz 1793-ban keletkezett. Ld.: CsVM 2.

²³ Szilágyi Ferenc szerint a korai olasz fordításokkal egy időben, 1793-ban keletkezett, bár verselése feltűnően jobb, mint az közelében született többi fordításnak.

²⁴ A fordítás elkezdésének időpontja bizonytalan, Szilágyi Ferenc 1798 körülre teszi, végleges formáját a kritikai kiadás szerint 1800-1801 körül kapta. Ld.: CsVM 5.

²⁵ *Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái*, szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza, Debrecen, 1955.

²⁶ Csokonai Vitéz Mihály minden munkája, 1-2. kötet, összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs, Budapest, 1973.

²⁷ Komáromy Sándor: *Csokonai Sárospatakon = Borsodi Szemle* 17. évf. 1972. 2. szám, 65-76.o.

²⁸ Szilágyi Ferenc Juhász Géza és Vargha Balázs datálásával ellentétben úgy véli, hogy a vers a dunántúli boros asztalok társaságánál mulattatására keletkezett 1798-ban, bár azt sem tartja kizártnak, hogy még később, de mindeképpen 1801 vége előtt keletkezett. Ld.: CsVM 4.

²⁹ Szilágyi Ferenc kutatása szerint a 21 versszakos költemény 1796 tavaszán vagy nyarán keletkezett. A vers voltaképpen a gyermekét váró Földi Jánosné, Weszprémi Julianna számára írt „udvarló vers”, s ezért nem pataki tartózkodásának idején, hanem ezt követően, a Földiéknél tett látogatás alkalmával született. Ld.: CsVM 3.

³⁰ Szilágyi Ferenc nem ismer ilyen című költeményt a kritikai kiadásban.

³¹ Kutatásához később mások is csatlakoztak, s így jelent meg Debreczeni Attila szerkesztésében és jegyzeteivel Csokonai szépprózai műveinek és levelezésének, Borbély Szilárd szerkesztése révén Csokonai feljegyzéseinek, és kettejük és Orosz Beáta szerkesztésében a Csokonai tanulmányok kritikai kiadása.

³² CsVM 3. 664.o.

³³ CsVM 3. 770.o.

³⁴ Fáy András, a későbbi író 1793-ban kezdte meg Patakon tanulmányait. A sárospataki kollégiumnak az 1790-es években Patay József volt a főgondnoka, akinek őse, Fáy Patay Sámuel – mint Kazinczy is feljegyezte – II. Rákóczi Ferenc egyik főembere volt. Ld.: CsVM 3. 783.o.

³⁵ CsVM 3. 773.o.

³⁶ CsVM 5. 899.o.

³⁷ Az *Árpád* c. eposz tervezetét és az elkészült 51 hexametert a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára (a továbbiakban: Kt.) őrzi Kt. 257. számon.

³⁸ Vályi Nagy Ferenc (1765-1820) poétikát tanított Sárospatakon. Csokonaival való kapcsolatról csak 1804-től vannak biztos adatok: Vályi Nagy Ferenc két levele és Csokonairól szóló antik időmértékes ódája, *Csokonai Vitéz Mihályhoz Magyar Poétához*. Ld.: CsVMLev.

³⁹ MTA K.RUI. 8-r. 4.: Kolligátum Csokonai és mások munkáiból.

⁴⁰ Kt. 129. sz., 128.o.

⁴¹ Kt. 257.sz., 154-155.o.

⁴² Kt. 130. sz., 29-31.o.

⁴³ Kt. 131.sz., 161-164.o.

⁴⁴ Kt. 1722.sz.

⁴⁵ ua. 173-175.o.